

XVI. Yüzyılda Koğans Nahiyesi: Nüfus ve Yerleşme

Koğans Township in the XVIth Century: Population and Settlement

Alpaslan Demir*

Özet

XVI. yüzyılda Bayburt'a bağlı olan Koğans (Kovans) Nahiyesi ya da Cumhuriyet dönemindeki ismiyle Kale, 1978-79 yılına kadar Gümüşhane merkeze bağlı bir bucak olarak idari vasfını devam ettirmiştir. Bu çalışmada, Koğans Nahiyesi kayıtlarının yer aldığı 1518, 1530 ve 1591 tarihli üç adet tahrir defteri kullanılarak Koğans Nahiyesinin XVI. yüzyıldaki nüfus ve yerleşme yapısı incelenmiştir. Bu çerçevede, özellikle nüfusun dini yapısında meydana gelen değişimler üzerinde durulmuş ve bunun nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Koğans Nahiyesi – Gümüşhane - XVI. Yüzyıl - Tahrir Defteri – Nüfus - Yerleşme.

Abstract

Koğans (Kovans) Township belongs to Bayburt in the 16th century or the name of Kale in the Republic period, sustained the administrative facility as a district belongs to the center of Gümüşhane to 1978-79 years. In this study, the three pieces of Tahrir Registers dated 1518, 1530 and 1591 that there were records about Koğans Township have been used and the population and settlement structure of Koğans Township in the 16th century. In this frame, especially the change that happened in the religion structure of the population have been emphasized and their causes have been explained.

Keywords: Koğans Township – Gümüşhane - XVIth Century - Tahrir Registers – Population – Settlement.

Giriş

Koğans (Kovans)¹ veya Cumhuriyet dönemindeki ismiyle Kale, 1978-79 yılına kadar² Gümüşhane³ merkeze bağlı bir bucak olarak idari vasfını devam ettirmiştir. Günümüzde idari

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat.

¹ Bu isim çeşitli çalışmalarda Kovanis, Kökas, Kokans şeklinde okunmasına karşın, Tahrir defterlerinde (BOA.TD. 60: kef vav kef sin / BOA.TD. 966: kef vav kef elif nun sin / TKGM. KKA. TD. 46: kef vav kef elif nun sin) geçen şekliyle doğru okunuşu Koğans'tır. Bu bölgede yaşayanlar Kale'nin eski ismini Koğans ve Kovans şekillerinde zikrederler. "Kale" adını almadan önce buradaki okuldaki mezun olanların diplomalarında da "Koğans" olarak yazılıdır. Yağmurdereliler de "Koğans" veya "Govans" şeklinde iki türlü telaffuz ederler.

² Gümüşhane Valiliği ile görüşülmesine karşın Kale'nin köye dönüş tarihiyle ilgili resmi belgeye ulaşılamadı. Kale köyü muhtarı Kurban Tokmak'la 5 Ekim 2010 tarihinde yapılan görüşmede muhtarın verdiği tarih 1978-79'dur.

bir birim olmayan Koğans'ın Cumhuriyet öncesi dönemdeki köylerinin hemen tamamı şimdi Gümüşhane'nin merkez kazasına bağlıdır. Kale bucağının merkezi Kale köyü idi. Bölgedeki belli başlı kalelerden birinin de burada olması dolayısıyla bucak ve köyün ismi "Kale" olarak kullanılmıştır. Koğans'a bağlı Kov (Koğ) köyünde de bir kale bulunmaktadır. Hem bu iki kale hem de Tekke, Canca, Torul ve Zigana'daki kaleler ile gözetleme kuleleri, tarihî Trabzon-Erzurum-Tebriz anayolunun bu bölgedeki başlıca hatıralarıdır. Diğer taraftan bu kale ve kuleler, bu yol güzergâhının ve tüccarların emniyeti için de inşa edilmişlerdi. Koğans sınırları içinde Koğans kalesinden başka Keçikale (şimdiki Keçikaya köyü) ve Kov (Koğ, Köv) kaleleri de bulunmaktaydı.⁴

Koğans, Gümüşhane'nin Yukarı Dere kısmında yer almaktadır. Gümüşhane tarihinde "Aşağı Dere" ve "Yukarı Dere" ayrımı önemlidir. Bu ayrım sadece tarihi olmayıp, coğrafi ve kültürel bakımdan da geçerlidir. Selahattin Tozlu bu ayrımı şöyle izah eder: "*Aşağı Dere, bugünkü Tekke ile Akçakale köylerini birbirinden ayıran Akçakale boğazından Zigana dağına kadar devam eden Harşit vadisidir. Yukarı Dere ise, Tekke'den başlayarak Vavuk dağında son bulan sahadır. .... Aşağı Dere, Doğu Karadeniz ve özellikle Trabzon'da hüküm sürmüş devlet veya devletlerin tarihiyle alakalı olduğu halde; Yukarı Dere, Doğu Anadolu ve Bayburt, Erzincan yahut Erzurum'u elinde bulunduran devlet veya devletlerin tarihiyle ilişkilidir.*"⁵ Nitekim, Torul'u da içine alan Aşağı Dere bölgesi Osmanlı hâkimiyetine 1479 tarihinde girmiş⁶ ve bu bölgeye ait ilk tahrir 1486 yılında bitirilmiştir.⁷ Koğans Nahiyesinin de içinde bulunduğu Yukarı Dere'nin Osmanlı topraklarına katılması ise Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında yaptığı Çaldıran Seferi'nde Bayburt'un da fethedilerek⁸ bölgedeki Safevî hâkimiyetini sonlandırması ile olmuştur. Yukarı Dere'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesi akabinde ilk tahrir 1516-1518 yılları arasında yapılmıştır. 1518 yılındaki tahrirde Koğans, Bayburt'a bağlı bir nahiye olarak kayıtlıdır.⁹ İkinci tahrir ise kısa sayılabilecek bir süre sonra yapılmış olup 1530 yılına aittir. Koğans, bu tahrirde de Bayburt'a bağlı bir nahiye konumundadır.¹⁰ 1530 yılı tahririnde 1518'den farklı olarak Yağmurderesi Nahiyesi mevcut olup¹¹, bu nahiye Koğans'a bağlı olarak yazılmıştır.¹² Son mufassal tahrir olan 1591 yılındaki yazımda Koğans, Bayburt'a bağlı bir nahiedir¹³ ve bu tahrirde de Yağmurderesi Nahiyesi Koğans'a bağlıdır.¹⁴

³ Gümüşhane ismi ile ilgili ayrıntılı notlara bkz. Selahattin Tozlu, "Gümüşhane Adı Hakkında (Siyasi Tarih ve Yerleşme Tarihi Bakımından)", **Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, 25-26 Mayıs 2005, C. I, Trabzon 2007, s. 347-372.

⁴ Selahattin Tozlu, **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, Akademik Araştırmalar, Erzurum 1998, s. 10.

⁵ Selahattin Tozlu, a.g.e., s. 3.

⁶ İbn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman**, VII. Defter (Tenkidli transkripsiyon), (haz. Şerafettin Turan), TTK Yay., Ankara 1991, s. 464-466; Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, C. 3, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979, s. 167-168.

⁷ Torul ve Kürtün'e ait kayıtlar 1486 tarihli BOA.MAD. 828'de bulunmaktadır, bkz. Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, TTK Yay., Ankara 2002, s. 9.

⁸ Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, C. 4, (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979, s. 226; Kayhan Atik, **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 111.

⁹ **BOA. TD. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri) 60**, s. 214-228.

¹⁰ **BOA. TD. 966**, s. 277-296.

¹¹ 1518 yılı tahririnde bir idari birim olarak Yağmurderesi Nahiyesi mevcut değildir. Fakat, Koğans köyleri içerisinde kaydedilmiş olan Yapaz, Yağmurderesi'ne tabi olarak zikredilmiştir: "Karye-i Yapaz tâbi'i Yağmurderesi", bkz. **BOA. TD. 60**, s. 215.

¹² **BOA. TD. 966**, s. 297-302.

¹³ **TKGM. KKA. TD. (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tapu Tahrir Defteri) 46**, vrk. 132 a-165 a. Ayrıca, 165 b-168 b arasında Bayburd, Kelkid, Koğans ve Erzincan köylerinde bulunan "Bazdar"ların kayıtları bulunmaktadır. Defterin numaralandırmasında bir hata olup, 166 a-166 b numaraları

Bu çalışmada sadece Koğans Nahiye'sine bağlı yerleşmeler incelenmiş, Yağmurderesi Nahiyesi kapsam dışı bırakılmıştır. Bahsi geçen mufassal tahrir defterleri dışında kullanılan bir diğer defter ise Erzurum, Pasin, Erzincan, Kemah, Bayburt, Kelkit, Koğans, Tercan ve Şoğayn vakıflarını içeren 1530 tarihli evkaf defteridir.¹⁵ 1565 yılında Erzurum Sancağı'nın tahriri yapılırken, sancağa bağlı kazalar içerisinde Koğans Nahiyesinin tabi olduğu Bayburt da tahrir edilmiştir. 1568 yılında sona eren¹⁶ tahrir işlemine ait defter ise arşiv kataloğunda şimdilik yoktur. Fakat, bu defterden hareketle oluşturulmuş ve yerleşmelerin sadece hâsıl yekûnlarının kayıtlı olduğu bir tımar defteri mevcuttur.¹⁷ Bu çalışmada kullanılan son defter ise 1642 tarihli Erzurum Eyaleti mufassal avarız defteri olup, bu defterde Koğans "kaza" olarak kayıtlı görünmektedir.¹⁸

Nüfus ve Yerleşme

1518 yılında Koğans Nahiyesinde kayıtlı 70 köyün 67'si meskûn olup, bu köylerde toplam 530 vergi nüfusu kayıtlıdır ve bunların 15 neferi Müslüman, 515 neferi ise gayrimüslimdir. 1530 yılına gelindiğinde Koğans Nahiyesinin nüfusunda bir düşüş söz konusu olmuş ve kayıtlı 70 köyden 53'ü ile 3 mezrada yaşayan toplam vergi nüfusu 393 olarak kaydedilmiştir. Bunların 60 neferi Müslüman iken, 333'ü gayrimüslimdir. 1591 yılında ise Müslümanların genel nüfus içerisindeki oranı yine artış göstermiştir. Bu tarihte mevcut 75 köyden Kızlar Sini köyü dışında 74'ü nüfus barındırmakta olup kayıtlı 1939 kişinin 447'si Müslüman, 1492'si ise gayrimüslimdir (bkz. Tablo I).

Tablo I: 1518 (BOA. TD. 60), 1530 (BOA. TD. 966) ve 1591 (TKGM. KKA. 46) Yıllarına Göre Koğans Nahiyesinde Kayıtlı Nefer Sayısı

	1518	%	1530	%	1591	%
Müslim	15	2,83%	60	15,27%	447	23%
Gayrimüslim	515	97,17%	333	84,73%	1492	77%
Toplam	530		393		1939	

Müslümanların 1518 yılında % 2,83 olan nüfus içerisindeki oranları 1591 yılına gelindiğinde % 23'e çıkmış olsa da, yukarıdaki tabloya bakıldığında genel nüfusa nispetle bölgenin gayrimüslim bir bölge olduğu izlenimi doğmaktadır. Sadece tabloya bakıldığında böyle bir izlenimin doğması doğaldır, fakat gerçekten durumun böyle olup olmadığı izaha muhtaçtır. Ancak bu izaha geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına bölgenin yıllık nüfus artış hızına göz atmakta yarar vardır.

atlanmıştır. Bazdar'lara ait kayıtların büyük bir çoğunluğu Koğans köylerine ait olup 165 b-168 a arası Koğans köylerindeki Bazdar'lara aittir.

¹⁴ TKGM. KKA. TD. 46, vrk. 154 b-165 a.

¹⁵ BOA.TD. 199.

¹⁶ İsmet Miroğlu, XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı, Üçler Matbaası, İstanbul 1975, s. 21-22.

¹⁷ BOA. TD. 468, s. 125-267 arası Koğans Nahiyesinin de dahil olduğu Bayburt Kazası kayıtlıdır.

¹⁸ BOA. MAD. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defter) 5152, s. 926-964.

Nüfusun gelişmesi, bir bütün olarak nüfus hacmindeki değişimdir. Bu gelişme, artma ya da azalma olmak üzere iki yönlüdür. Artma veya azalma, nüfusun hacmini etkileyen doğumlar, ölümler ve göçlerin etkisiyle oluşmaktadır. Bu üç faktör arasındaki münasebet sabit olmadığından, nüfus bazen artar, bazen azalır ve nadiren de durağan olabilir.¹⁹ Yukarıda da bahsedildiği üzere nüfus gelişiminde “doğum, ölüm ve göç” olmak üzere üç etkin faktör bulunmaktadır. Sadece doğum ve ölüm faktörleri ile meydana gelen artış “tabii artış”tır.

Anadolu'nun yıllık nüfus artışı için Braudel'in öne sürdüğü ‰ (binde) 7'lik artışa karşın, Gümüşçü ‰ (binde) 10-15 arası bir rakam öne sürmektedir.²⁰ Daha önce yapılan çalışmalar da göz önüne alındığında Gümüşçü'nün öne sürdüğü artış oranı daha makuldür. Dolayısıyla, Anadolu için “tabii artış” olarak ön görülen yıllık nüfus artış hızı olan ‰ (binde) 10-15 nisbetinin altında veya üstünde olan verilerin dikkatli tahlil edilmesi gerekmektedir.²¹ Bu bakımdan, Koğans Nahiyesine ait Tablo II'deki verilerin doğru bir şekilde tahlil edilmesi önemlidir.

Tablo II: XVI. Yüzyılda Koğans Nahiyesinde Yıllık Nüfus Artış Hızları

Koğans Nahiyesinde Yıllık Nüfus Artış Hızları						
	Kayıtlı vergi nüfusu	Yıllık Nüfus Artış Hızı ‰ (binde)	Müslim	Yıllık Nüfus Artış Hızı ‰ (binde)	Gayrimüslim	Yıllık Nüfus Artış Hızı ‰ (binde)
1518	530	-24,76	15	116,44	515	-35,83
1530	393		60		333	
1530	393	26,46	60	33,18	333	24,84
1591	1939		447		1492	
1518	530	18,29	15	46,67	515	14,65
1591	1939		447		1492	

Tablo II'de veriler üç grup halinde ele alınmıştır. Bunlardan ilki yüzyılın ilk yarısına ait veriler, ikincisi yüzyılın ikinci yarısına ait veriler ve son olarak yüzyılın başı ile sonu arasındaki verilerdir. “Tabii artış” olarak öne sürülen ‰ (binde) 10-15 aralığı dikkate alındığında, tablodaki yıllık nüfus artış hızlarının izaha muhtaç olduğu ortadadır. Özellikle, Müslüman ve gayrimüslim nüfusa ait yıllık nüfus artış oranları arasındaki fark dikkat çekicidir.

¹⁹ Kenan Gürtan, **Demografik Analiz Metodları**, İstanbul 1969, s. 349-340. Ayrıca bkz. Besim Darkot, “Türkiye’de Nüfus Hareketleri”, **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, C. 2, S. 5-6, İstanbul 1953, s. 5.

²⁰ Osman Gümüşçü, **XVI. Yüzyılda Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus**, TTK Yay., Ankara 2001, s. 157.

²¹ Tarafımızdan yapılmış olan çalışmalarda yıllık nüfus artış hızı ‰ 10-15 aralığının altında ya da üstünde olan bölgelerde demografik açıdan bazı problemlerin olduğu ortaya konmuştur. Örneklemeler için bkz. Alpaslan Demir, **XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007 ve Alpaslan Demir, “16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi”, **Bilgi**, S. 50, Ankara 2009, s. 15-30.

Tablo II'ye bakıldığında ilk tahrir ile ikinci tahrir arasında geçen yaklaşık 12 yıllık zaman diliminde Koğans Nahiyesinin “yıllık nüfus artış hızı” %o (binde) -24,76 olarak negatif yönlü gerçekleşmiştir. Bu durum, 1518 yılında 530 nefer olan bölge nüfusunun 1530 yılında 393 nefere düşmesi ile alakalıdır. Bölgede yaşanan bu nüfus azalmasının iki nedeni olabilir. Bunlardan ilki doğal afet (salgın hastalık, kuraklık, deprem vs.) kaynaklı yaşanan ölümler, diğeri ise bölge dışına doğru bir göç veya zorunlu iskân hareketleri olarak düşünülebilir. Doğal afete bağlı bir nüfus kaybına dair kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu nüfus kaybı bölgenin tarihi boyunca yaşamış olduğu bir takım hadiselerle, özellikle de göçe bağlanabilir. Esasında bu bölge Akkoyunlu-Karakoyunlu ve Osmanlı-Safevî mücadelelerinin yaşandığı bir alandır. Bilindiği üzere Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesi Karakoyunluların 1469 yılında yıkılmasına kadar devam etmiştir. Yaşanan bu süreç zarfında Karakoyunlu Türkmenlerinden bir kısmı İran'a ve bir bölümü de Kuzey Irak'a göç etmiştir. Akkoyunluların başkentlerini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşımaları sonrasında onlara bağlı birçok boy da Doğu Anadolu'dan İran'a göç etmiştir.²² Safevî Devleti'nin kuruluşu ile birlikte bu topraklarda Osmanlı-Safevî mücadelesi süregelmiştir. Sonuç itibariyle bu mücadeleler neticesinde Doğu Anadolu harap bir hale gelmiş ve sürekli nüfus kaybetmiştir.

1518 yılında Koğans Nahiyesindeki nüfus barındıran yerleşim alanlarında yerleşme başına düşen ortalama vergi nüfusu 7,91; 1530 yılında ise 7,01'dir. Hemen hemen aynı yıllarda yerleşim yeri başına düşen ortalama vergi nüfusu Arım'da 34,87; Niksar'da 26,5; Tokat'ta 29,37; Sivas'ta 25,26; Divriği'de 22,35; Darende'de 34,08; Besni'de 15,68 olarak²³ hesaplanmaktadır. Bu nüfus oranları, Koğans Nahiyesine bağlı yerleşim birimlerinde nüfus yoğunluğunun oldukça az olduğunu göstermektedir. Bu nüfus yoğunluğunun azlığı aslında bölgede huzur ve istikrarın sağlanamaması ile alakalıdır. Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesinin bir yansıması olarak bölgede hüküm süren huzursuzluk ve bıkkınlık, Osmanlıların bölgeyi fethetmesi akabinde de devam etmiş olmalıdır. Nitekim bölgedeki nüfus hareketliliği bunun bir delili sayılabilir. Örneğin Koğans'ın ilk tahriri olan 1518 yılında 530 vergi nüfusu kayıtlıdır. Bu tahrirden 12 yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre sonrasında 1530 yılında yeniden tahrir yapılmıştır. 1530 tahririnde toplam 393 vergi nüfusu kayıtlıdır. Normal şartlarda sayım için kısa sayılabilecek 12 yıl gibi bir aralıktan sonra yapılan tahrirde bir köyde kayıtlı neferlerin büyük bir kısmının yapılan ikinci tahrirde de görülmesi gerekir. Fakat, 1518 ve 1530 tahrirlerindeki köyler ve köylerde kayıtlı vergi mükellefleri karşılaştırıldığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: 1) 1518 yılında nüfus barındıran 17 yerleşmedeki toplam 95 nefer 1530 yılı tahririnde görülmemektedir. 2) 1518 yılında nüfus barındırmayan ya da mevcut olmayan 6 yerleşim yerinde ise 1530 yılında toplam 30 vergi nüfusu görülmektedir. 3) 1518 yılında mevcut 530 kişiden 1530 yılı tahririnde sadece 111'inin ismine rastlanmaktadır. 4) XVI. yüzyılda nüfus barındırmış toplam 79 yerleşmeden 36'sı dini anlamda istikrarlı bir seyir izlemiştir. İstikrardan kasıt, yerleşim yeri ilk geçtiği tahrirde gayrimüslim bir nüfus özelliği gösteriyorsa bütün tahrirlerde aynı seyri izlemesi ya da ilk tahrirde karışık yani Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadığı bir yerleşim yeri ise bütün tahrirlerde bu özelliği göstermesidir. Fakat 43 yerleşmede nüfus yapısındaki bu istikrar görülmemektedir. Örneğin, bazı yerleşmelerin nüfus yapısı gayrimüslim özellik taşıırken, daha sonra Müslüman ve

²² Hasan Akyol, “Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadelelerinin Doğu Anadolu'ya Etkileri”, **CIEPO 19. Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Dönemi Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu**, 26-30 Temmuz 2010 Van, (Basılmamış Tebliğ). Ayrıca, aynı yazar tarafından hazırlanmış Yüksek Lisans tezine de bakılabilir, bkz. Hasan Akyol, **Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

²³ Alpaslan Demir, a.g.t., s. 118-119.

gayrimüslimlerin ortak yaşadığı yerleşmeye dönüşmüş veya gayrimüslim köy iken sadece Müslümanlar meskûn olmuş, daha sonraki süreçte köy tekrar Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak yaşadığı bir köy haline gelmiştir (bkz. Tablo III ve Tablo IV).

Tablo III: XVI. Yüzyıl Koğans Nahiyesi Yerleşmelerinin Nüfus Yapısı Süreci

(M: Müslim; G: Gayrimüslim; K: Müslim ve Gayrimüslim Karışık
X: Tahrir Defterinde Mevcut Değildir)

Yerleşme Adedi	1518	1530	1591	
1	X	X	K	Nüfus Yapısında Değişim Yaşanmayan Yerleşmeler
1	X	K	K	
2	X	G	G	
3	X	0	K	
1	X	0	G	
3	K	K	K	
1	M	M	M	
2	G	X	X	
1	G	G	X	
9	G	G	G	
1	G	G	0	
8	G	0	G	
1	G	0	0	
1	0	G	G	
1	0	0	K	
Toplam 36 Yerleşme				
2	X	G	K	Nüfus Yapısında Değişim Yaşanan Yerleşmeler
1	G	X	K	
3	G	M	K	
10	G	K	K	

3	G	K	G
1	G	G	M
18	G	G	K
5	G	0	K
Toplam 43 Yerleşme			

Tablo IV: XVI. Yüzyıl Koğans Nahiyesi Yerleşmelerinin Nüfus Yapısı

	Yerleşme Adedi		
	1518	1530	1591
Gayrimüslim	63	35	24
Müslim	1	2	2
Karışık	3	17	48

Yukarıdaki tablolarda görülen bu veriler bölgedeki nüfus hareketliliğini ve nüfus yapısındaki değişimi açıkça göstermektedir. Bazı yerleşmeler boşalmakta, yerine yeni insanlar gelmekte ya da hiç gelmemektedir. Dolayısıyla bu bölge, nüfus yapısı bakımından hareketli bir bölgedir. Hattı zatında Müslüman ve gayrimüslim nüfusun yıllık nüfus artış hızları arasındaki eksi artı yönlü tezatlar ya da oranlardaki önemli sayılabilecek farklar da yine hareketliliği işaret etmektedir (bkz. Tablo II). Bölgedeki nüfus hareketliliğinin bir başka delilini ise 1518 tarihli tahrir defterinde görmek mümkündür. Nitekim 1518 tarihli tahrir defteri dikkatle incelendiğinde pek çok köye ait kayıta, farklı sitede yazılmış ya da normal sayfa düzeninin dışına sonradan eklenmiş şahıs isimleri görülmektedir.²⁴ Bu şahıslar 1518 tahririnin yapılmasının akabinde 1530 tahririnden önce bu yerleşmelere gelmiş ya da getirilmiş olmalıdırlar.

Koğans Nahiyesinin de kayıtlı olduğu Bayburt, Kemah, Erzincan, Erzurum bölgeleri için tutulmuş evkaf defterinde de bölge nüfusunun hareketli olduğuna dair bilgiler vardır. Evkaf defterindeki en önemli kayıt şüphesiz, Kızılbaş fetretinde halkı dağılmış olan yerleşmelerin harap ve boş olduklarıdır.²⁵ Devlet tarafından bu durum vurgulandıktan sonra, yeni tahrir yapılırken o yerleşmelerde daha önce yaşamış olanların devletin burada sağladığı güvenli ortam nedeniyle geri dönmeleri durumunda herkesin eski yerinde oturmasına izin verilmesi ve bu bölgenin şenlendirilmesi için gerekli adımların atılması yetkililerden

²⁴ Muhtelif kayıtlar için bkz. **BOA. TD. 60**, s. 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228.

²⁵ Koğans nahiyesinde lokalizasyonu yapılamayan 20 yerleşme bulunmaktadır. Bu yerleşmelerin en azından bir kısmının, harap ve boş olduklarına dair kayıtlardan hareketle, Kızılbaş ve Celali isyanlarına bağlı olarak ortadan kalkmış olması muhtemeldir.

istenmiştir.²⁶ Evkaf defterindeki bu kayıt, yukarıda nüfusla alakalı olarak bahsedilen ve verilerin yorumlanması ile ortaya konmaya çalışılan nüfus hareketliliğinin²⁷ ve bölgedeki politik çatışmaların bir yansıması olarak bölgenin harap hale geldiği ve nüfus kaybına uğradığı varsayımının belgesel kayıdır. Bu takdirde “Bölgeden göçen şahısların sayısal ağırlığını Müslümanlar mı yoksa gayrimüslimler mi oluşturmaktadır?” sorusu açıklığa kavuşturulmalıdır. Öncelikle belirtilmelidir ki, bu soruyu mevcut tahrir defterlerindeki bilgilere dayanarak kesin bir şekilde cevaplamak mümkün değildir. Fakat, tahrir defterlerindeki yerleşme verileri bu konuda aydınlatıcı olabilir.

Yerleşme, en geniş anlamda insanların oturduğu ve faydalandığı alan, dar anlamda ise insanların içinde oturup diğer faaliyetlerde bulunduğu yer olarak tanımlanabilir.²⁸ Geçmiş dönemlere ait yerleşmelerle ilgili sağlıklı yorum yapılabilmesi için, o yerleşmelerin günümüzdeki yerlerinin bilinmesi, yani lokalizasyonu önemlidir. Çünkü, ancak lokalizasyon sayesinde, mekânsal dokunun anlaşılmasında çok önemli bir yeri olan “dağılışı” ortaya konmaktadır.²⁹ Bilindiği üzere coğrafyanın temel prensipleri “nedensellik”, “karşılaştırma” ve “dağılışı”tır.³⁰ Dağılışı göstermenin yolu ise, “verinin bir zemine oturtulması”, bir başka ifade ile çalışılan sahadaki yerleşme merkezlerinin tespit edilerek bir harita üzerinde gösterilmesidir. Yakın bir geçmişe ait dağılışı ortaya koymak nispeten daha kolay olmasına karşın, daha eski zamanlara gidildikçe dağılışı ortaya koymak zorlaşmaktadır.³¹ Bu nedenle, araştırma sahalarının XVI. yüzyıldaki dağılışı ortaya koymak için yapılan lokalizasyon çalışmalarında pek çok sıkıntı yaşanmaktadır. Öncelikle, eskiye gidildikçe yerleşme merkezlerini bulmak, pek çok sebebe bağlı olarak, daha da zorlaşmaktadır. Aradan geçen zaman içerisinde yerleşme merkezinin ortadan kalkmış olması en önemli sebeptir. Şayet yerleşme ortadan kalkmadıysa, isminin değişmiş olması da muhtemeldir.³²

Çalışılan dönemde Koğans’a bağlı köy olarak kaydedilmiş 80 yerleşme bulunmaktadır. Bunlardan ancak % 75’i yani 60 yerleşmenin lokalizasyonu yapılabilmektedir. Klasik Osmanlı kayıtlarından yola çıkılarak yapılmış benzer çalışmalarda da “lokalizasyon” meselesi ciddi bir sorun olarak görünmektedir. Mesela; Ömer L. Barkan, İstanbul Haslar Kaza’sında % 38; Nejat Göyünç, Mardin Sancağı’nda % 28; Feridun Emecen, Manisa Kazası’nda % 42; Halime Doğru, Eskişehir ve Sultanönü Sancağı’nda % 50 oranında lokalizasyon

²⁶ BOA. TD. 199: “..... ve hâric ez-defter ba’zı mahûf derbend ve memerr-i nâsda vâki’ olan kurâda kadîmden zâviyeler vaz’ olunub ahâlisi Kızılbaş fetretinde perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlî ve harâb kalub eyle olsa vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olundukda ol hâlî ve harâb olan kurânun ahâlisinden ba’zı kayd-ı hayâtda olanları Hazret Hudâvendigâr-ı gerdûn-iktidârın eyyâm-ı ‘adâletinde vilâyet emn ü emân üzre âsûde-hâl olmağla gelüb her biri yerlü yerine mütemekkin olub şenleyüb ..... ba’zı evvelden harâb ü yebâb olub girü ihyâsı lâzım olan kurâya ve ba’zı mahûf derbendlerde ber-karâr-ı sâbık ihdâsı lâzım olan mahallere zâviyeler vaz’ idüb evkâfi pâdişâh (zıllullahı halledallahu mülkehu) kibelinden her kangı karyede vâki’ olmuş ise mahsûlünden birer ve ikişer çiftlik ta’yîn ve takdîr idesiz deyü emr olunub ve sâbıku’z-zıkr olan ba’zı evkâfin kurâları vâdilerde vâki’ olub Kızılbaş fetreti zamânından berü kırk elli yıl mikdârı hâlî ve harâb kalub hâlîyâ vilâyet-i mezbûre Hudâvendigâr Hazretlerinin eyyâm-ı sa’âdetlerinde şenelmeğe yüz dutub etrâf ve cevânibde perâkende olan ahâlisi girü gelüb cem’ olub evkâf-ı mezbûrun divânîleri emr-i pâdişâhiyle şenelüb ma’mûr olmak şartıyla sipâhiye virilmek ile ...”, s. 4. Benzer diğer kayıtlar için bkz. s. 25,47, 59.

²⁷ XVI. Yüzyılda meydana gelen nüfus hareketliliğine örnek olması bakımından bkz. Alpaslan Demir, a.g.m., s. 15-30; Ayrıca bkz. Alpaslan Demir, a.g.t., s. 198-247.

²⁸ Osman Gümüşçü, XVI. Yüzyılda Larende ...., s. 22.

²⁹ Osman Gümüşçü, Tarihi Coğrafya, Yeditepe Yay., İstanbul 2006, s. 308.

³⁰ Mesut Elibüyük, Matematik Coğrafya Evren, Gezegener, Dünya, Zaman, Ekol Yay., Ankara 2000, s. 36-38.

³¹ Osman Gümüşçü, XVI. Yüzyılda Larende ...., s. 47.

³² Yer isimlerinin değiştirilmesi konusunda bkz. Harun Tunçel, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, S. 2, Elazığ 2000, s. 23-34.

gerçekleştirebilmişlerdir. Coğrafya bilimiyle uğraşan ve çalışmalarında tahrir defterlerini kullanmış olan Mesut Elibüyük, çalışma sahasında % 72; Osman Gümüştü ise Larende Kazası'nda % 85 oranında lokalizasyona ulaşmışlardır.³³ Bu verilere göre Koğans'ta gerçekleştirilen % 75'lik lokalizasyon önemli bir oran olarak karşımıza çıkmaktadır. Lokalizasyonu yapılan 60 yerleşmenin 50'si eskiden olduğu gibi günümüzde de köydür. Lokalizasyonu yapılamayan 20 yerleşme ismine Koğans'ın da içinde bulunduğu 1837 tarihli defter³⁴ ile 1876-77 senesine ait salnamede³⁵ rastlanmaması bu yerleşmelerin 19. yüzyıl öncesinde ortadan kalkmış olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Bu bölgeyi iyi bilen kişilerle yapılan görüşmelerden³⁶ bahsi geçen 20 yerleşme için herhangi bir sonuca ulaşılamaması, bu yerleşmelerin 19. yüzyıldan da önceki dönemde ortadan kalkmış olduklarını düşündürmektedir. Nitekim lokalizasyonu yapılamayan Hekim Der(e)si, Mardasit? ve Sağnik-i Ulya-ı Büzürk köyleri sadece 1518 tarihli tahrirde mevcut olup 1530 ve 1591 tarihli tahrirlerde bu yerleşme isimlerine rastlanmamaktadır. 1518 yılında Hekim Der(e)si'nde 9, Mardasit'te 3 nefer bulunurken Sağnik-i Ulya-ı Büzürk'te hiç kimse kayıtlı değildir. Dolayısıyla bu yerleşmelerin 1518 yılı sonrası ortadan kalktığı rahatlıkla söylenebilir. Aradan geçen 500 yıllık süreçte bu yerleşme isimlerinin hatırasının kalmaması da tabiidir. Lokalizasyonu yapılamayan diğer 17 yerleşmenin 1591 tarihindeki nüfus ve nüfus yapısını değerlendirmeye tabi tutarsak, bu yerleşmelerin 9'u gayrimüslimlerin, 1'i ise Müslümanların (3 nefer) yaşadığı yerlerdir. Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadığı 7 yerleşmenin 6'sında gayrimüslimler nüfus olarak hâkim unsur iken, 2 neferin bulunduğu 1 yerleşmede ise Müslüman ve gayrimüslimler vergi nüfusu olarak eşittir. Bahsi geçen yerleşmelerde toplam 290 gayrimüslim, 44 de Müslüman vergi nüfusu bulunmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği ve aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere Koğans Nahiyesi köylerine düşen ortalama nüfus diğer bölgelerle kıyaslandığında çok düşük kalmaktadır. Bu bağlamda Koğans köylerinin köy başına düşen ortalama nüfusunun az olduğu söylenebilir (bkz. Tablo V).

Tablo V: XVI. Yüzyılda Koğans Nahiyesinde Köy Başına Düşen Vergi Nüfusu

	Td 60	Td 966	Td 46
Toplam Köy Adedi	70	70	75
Toplam vergi nüfusu	530	393	1939
1 Köye düşen vergi nüfusu	7,57	5,61	25,85

Yapılan sancak ya da kaza çalışmaları incelendiğinde nüfus olarak kalabalık yerleşmelerin lokalize edilememe oranının düşük olduğu görülmektedir. Bu bağlamda lokalizasyonu yapılamayan 20 yerleşmenin 1591 tarihli nüfus aralık değerlerine bakıldığında durum aşağıdaki tabloya yansıdığı gibidir.

³³ Osman Gümüştü, **XVI. Yüzyılda Larende ...**, s. 48-49.

³⁴ Selahattin Tozlu, a.g.e., s. 31-32.

³⁵ Sabri Özcan San, **Trabzon Salnameleri'nde Gümüştane Sancağı**, Gümüştane Valiliği Gümüştaneliler ve Gümüştaneyi Sevenler Hizmet Vakfı Yay., (Basım yeri ve yılı yok), s. 19-32.

³⁶ Bu bağlamda başta Gümüştane İl Halk Kütüphanesi memuru Muhlis Gülez ve emekli öğretmen Rubil Demir olmak üzere, bilgilerini benimle paylaşan köy muhtarlarına teşekkür ederim.

Tablo VI: 1591 Yılı Tahririne Göre Lokalizasyonu Yapılamayan Yerleşmelerin Vergi Nüfusu Aralığı

(X: Daha önce mevcut olup 1591 tarihinde kayıtlı olmayan köy adedi)

Vergi Nüfusu Aralığı	X	1-9	10-20	21-30	31-50	90
Köy Adedi	3	4	7	3	2	1

Burada dikkat edilmesi gereken unsur nüfustan ziyade yerleşmenin devamlılık sağlayabilecek bir özellikte olup olmadığıdır. Örneğin, son tahrirde 90 vergi nüfusu barındıran Şeyh Deresi köyü ilk tahrirde mevcut olmayıp, ikinci tahrirde ise nüfus barındırmazken, son tahrirde Koğans'ın en kalabalık köyüdür (bkz. Tablo VI). 1642 tarihli defterde, Şeyh Deresi köyü için “*karye-i mezbûre reâyâları Gümüşhane'nin kadîmî madencileridir*” kaydı düşülmüştür.³⁷ Bu kayıt, Şeyh Deresi köyünün neden son tahrirde Koğans'ın en kalabalık köyü olduğunu da açıklamaktadır. Şeyh Deresi köyünün mevcudiyet sebebi Gümüşhane'deki maden ve bu madenlerde çalışan madencilerdir. Nitekim, son tahrirde en kalabalık köy olmasına karşın, köklü bir köy hüviyeti taşımamasından dolayı, sonraki dönemlerde ortadan kalkmış olması bu görüşü desteklemektedir. Bu açıdan lokalizasyonu yapılamayan yerleşmelere bakıldığında önemli bir kısmı ilk iki tahrirde ya hiç nüfusları yok ya da çok az nüfuslu iken son tahrirde aşırı nüfus barındırmaya başlamışlardır.

Bir yerleşmenin ortadan kalkmasının coğrafi, iktisadi veya siyasi sebepleri olabilir. Coğrafi sebepler içerisinde fiziki yapıya bağlı olarak deprem, sel baskını vb. doğal afetler en önde gelenleridir. Örneğin, Canik'e bağlı Arım kazasının XVI. yüzyıldaki lokalizasyon oranı % 38'dir. Lokalizasyon'un bu derece düşük olmasının en önemli nedeni Arım kazasının bulunduğu alandaki Çarşamba Ovası'ndan geçen Yeşilirmak ve kollarının sık sık yatak değiştirerek sel baskınları ile yerleşmeleri tehdit etmesidir. Buna bağlı olarak bölgede yerleşmeler sık sık yer değiştirdiği gibi yerleşmelerin devamlılığı büyük oranda sekteye uğramıştır.³⁸ Koğans Nahiyesi'nin de içerisinde bulunduğu Gümüşhane bölgesi coğrafi yapısı nedeniyle doğal afetlere müsaittir.³⁹ Dolayısıyla lokalizasyonu yapılamayan yerleşmelerin en azından bir kısmının bu nedenle ortadan kalkmış olabileceği akla gelmektedir. İktisadi sebepler içerisinde kuraklık ya da değişen şartlar çerçevesinde bölgenin iktisadi açıdan önem kaybetmesi olabilir. Siyasi sebepler de yerleşmelerin mevcudiyeti açısından önemlidir. Bölgede meydana gelen asayişsizlik ya da savaş bölgesi olması gibi etkenler yerleşim birimlerinin sürekliliği açısından önem arz eder. Örneğin, XVI. yüzyıl yerleşmelerinin lokalizasyon oranı Sivas'ta % 36'dır. Bu oran oldukça düşüktür. Sivas kazası, 16-17. yüzyıllarda Kızılbaş olaylarından ve Celali isyanlarından en fazla etkilenen kazalardan birisidir. Bunlara bağlı olarak pek çok köyün boşaldığı bilinmektedir.⁴⁰ Koğans Nahiyesi'nde lokalizasyonu yapılamayan 20 yerleşme coğrafi şartlara bağlı olarak ortadan kalkmış olabileceği gibi, özellikle XVI. yüzyıl sonları 17. yüzyıl başlarında vuku bulan Kızılbaş ve Celali isyanlarına bağlı olarak bir kısım yerleşmelerin de yok olduğu söylenebilir. Bu manada Koğans'ı da kapsayan evkaf defterinde Kızılbaş fetretinde halkı dağılmış olan yerleşmelerin

³⁷ BOA. MAD. 5152, s. 940.

³⁸ Alpaslan Demir, a.g.t., s. 66.

³⁹ Alpaslan Demir-Esat Aktaş, “Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler (1888-1910)”, OTAM, S. 24, Güz 2008, Ankara 2010, s. 21-53.

⁴⁰ Alpaslan Demir, a.g.t., s. 67.

harap ve boş olduğuna⁴¹ dair kayıtlar önemlidir. Bahsi geçen yerleşmelerin 19. yüzyıl kayıtlarında yer almaması, bu tarihten önce bu yerleşmelerin ortadan kalktığına göstergesidir. Nitekim 1642 tarihli avarız defterinde Koğans Kazası⁴² köylerine bakıldığında bahsi geçen 20 yerleşmeden sadece dördüne (Rabat, Senkim, Şeyh Deresi ve Vavuh) rastlanılmaktadır. Dolayısıyla, 16 yerleşme 1642 tarihinden önce ortadan kalkmıştır. 1642 tarihinde Vavuh köyü nüfus barındırmamaktadır.⁴³ Senkim köyünde ise sadece 2 hane Müslüman bulunmaktadır.⁴⁴ Şeyh Deresi köyünün varlığı ise bölgedeki madenlerin devamlılığına bağlıdır. Dolayısıyla bu dört yerleşmenin 19. yüzyıla gelene kadar ortadan kalkmış olması olağan bir durum olarak görülmektedir.

Koğans yerleşmeleri ile ilgili bu genel bilgilerden sonra, nüfus hareketleri bahsinden sonra sorulan, “Bu takdirde bölgeden göçen şahısların sayısal anlamda ağırlığı Müslümanlar mı yoksa gayrimüslimler midir” sorusuna geçilebilir. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu bölge önce Akkoyunlu-Karakoyunlu, sonra da Osmanlı-Safevî hâkimiyet mücadelesinin geçtiği alan olmuştur. Bu nedenle incelenen bölge, daha önce belirtildiği gibi harap olmuş ve demografik açıdan da istikrarlı bir seyir izleyememiştir. Osmanlının fethi akabinde yapılan tahrirle göre Koğans’ın genel nüfus yapısı sayısal anlamda oldukça zayıf olduğu gibi (bkz. Tablo V), bu nüfus içerisindeki Müslümanların oranı % 2,83 gibi çok düşük bir seviyededir. Bu oran 1530 yılında % 15,27, 1591 yılında ise % 23’tür (bkz. Tablo D). Bu verilere göre, sanki gayrimüslimlerin ağırlıkta olduğu topraklarda Osmanlı hâkimiyeti tesis etmiş izlenimi doğmaktadır. Nitekim 1518 yılı ve sonraki dönemlere ait demografik verilere bakıldığında bu izlenimin doğması doğal görünmektedir. Fakat gerçekten de durumun bu şekilde olup olmadığı tartışılmalıdır. Bu sorunun cevabı, ancak tahrirlerde ipuçları bulunan yahut doğrudan bahsi geçen, bu bölgeyi terk etmiş olan nüfusun dini yapısının ortaya konmasıyla verilebilir. Oysa bu meseleye sayısal anlamda bir cevap vermek, en azından mevcut kaynaklar çerçevesinde, şimdilik mümkün değildir. Bu nedenle olaya farklı bir perspektiften, yani yerleşme isimlerinden bakılması durumunda en azından sayısal anlamda olmasa da genel anlamda bir cevap bulunabilir.

Yerleşme isimleri, ismi veren toplumun kültürel yapısını yansıtması yanında, bölgenin coğrafi yapısı, üzerinde yerleşmiş olanların ekonomik, kültürel ve siyasi etkilerinin izlerini de taşır. Bu bağlamda yer isimleri tarih, sosyoloji ve dil gibi disiplinlere önemli ham bilgi de vermektedir.⁴⁵ Türkler, “yeni kurdukları yerleşmelerin isimlerini” eski geleneklerine göre vermişlerdir. Nitekim bu açıdan kendi oymak veya boylarının adlarını yahut değer verdikleri bir şahsiyetin adını yerleşmelere isim olarak kullanmışlardır. İsim vermede bazen dini kaynaklı motifleri bazen de çevrelerindeki bitki veya fiziki çevre unsurlarını kullanmışlardır. Yerleşme isimlerini koyarken adeta bir coğrafyacı dikkati ile hareket edip, kendi kültürlerini yaşadıkları çevreye nakşetmişlerdir.⁴⁶ Yapılan çalışmalar göstermektedir ki Anadolu’daki yer adlarının büyük bir çoğunluğunu, Türklerin verdikleri adlar oluşturmaktadır. Türkler, Anadolu ve çevresini vatan haline getirirken, yerleşme adları vasıtasıyla bu topraklara damgalarını

⁴¹ BOA. TD 199, s. 4, 25,47, 59.

⁴² BOA. MAD. 5152, s. 926-964.

⁴³ BOA. MAD. 5152, s. 956.

⁴⁴ BOA. MAD. 5152, s. 957.

⁴⁵ Mehmet Salih Erpolat, “Osmanlı Coğrafyasındaki Yer İsimlerini Doğru Tespit Etmenin Zorlukları, Önemi ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”, *SBArD*, Yıl 1, S. 1, Mart 2003, s. 3.

⁴⁶ Enver Çakar, “Haleb Sancağında Türkçe Yer Adları”, *OTAM*, S. 11, Ankara 2000, s. 85.

vurmuşlardır.⁴⁷ Anadolu topraklarında Türkler tarafından yeni kurulan köyler olduğu gibi, gayrimüslimler tarafından meskûn hale getirilen yerleşmeler de bulunmaktadır. Bazı durumlarda da önceleri tamamen Müslümanların sakin olduğu köylere sonradan gayrimüslimlerin yerleşmesiyle her iki dini grubun beraber yaşamaya başladıkları karışık köyler veya Müslümanların o yerleri terk etmesi ile tamamen gayrimüslimlerin yaşadığı köyler olmuştur. Bu vaziyet doğru tahlil edilemediğinde ise Osmanlı coğrafyasındaki demografik hareketler doğru yorumlanamayacaktır.⁴⁸

Türkler, gayrimüslim yerleşmelerine yerleşip onlarla birlikte yaşamaya başladıklarında yerleşmenin ismini değiştirmemiş, sadece kendi ağızlarına uygun halde telaffuz etmişlerdir. Fakat, kendilerinin kurdukları yerleşmelere de Türkçe isimler vermişlerdir. Bu bağlamda, Koğans Nahiyesi yerleşme isimlerinin etimolojik durumu ortaya konulursa, yukarıda sorulan soruya cevap bulunabilir (bkz. Tablo VII). Aşağıdaki tabloda, yerleşme isimlerinin tek tek hangi dile ait olduğundan ziyade Türkçe⁴⁹ olanların sayısı ortaya konmuştur. Türkçe olmadığı düşünülen yerleşme isimlerinin ise hangi dile ait olduğuyula ilgilenilmemiştir. Tahrir defterlerinde meskûn halde bulunmuş olan 80 yerleşmenin, tespit edilebildiği kadarıyla, 54'ü Türkçe kökenli isim taşımaktadır. Bir başka ifade ile yerleşme isimlerinin % 68'i Türkçe kökenlidir. 1518 yılına ait ilk tahrirdeki verilere göre nüfusun % 2,83'ünü Müslümanların oluşturduğu bir coğrafyada yerleşme isimlerinin % 68'inin Türkçe olması dikkate değerdir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Türkler kendi kurdukları yerleşmelere Türkçe isim vermektedir. Gayrimüslimlerin kurdukları yerleşmelere Türkçe isim verdiklerine dair bilgi bulunmamakla birlikte, var olan isimleri Türk ağzına göre kaydettikleri ve sadece söylenmesi çok zor olanları değiştirdikleri bilinmektedir. Müslüman nüfusun 1518 yılında % 94'ünün, 1530 yılında % 90'ının ve 1591 yılında % 83'ünün Türkçe kökenli yerleşmelerde meskûn olması bir rastlantı değildir. Yerleşme isimlerinden hareketle Koğans bölgesi ağırlıklı olarak Türklerin meskûn olduğu bir coğrafya iken, gerek Akkoyunlu-Karakoyunlu gerekse Osmanlı-Safevî mücadeleleri nedeniyle bölgedeki Türklerin hemen tamamı bölgeyi terk ederek perakende olmuştur sonucuna varılabilir. Türklerin boşalttığı yerleşmeler ise gayrimüslimler tarafından mesken tutulmuştur. Bu nedendir ki 1518 yılında sadece 1, 2, 3 veya 4 nefer gayrimüslim tarafından meskûn çok sayıda Türkçe kökenli isim taşıyan yerleşmeler vardır. Osmanlının bölgeyi fethi akabinde şenlendirme ve mamurlaştırma çabası neticesinde perakende olan Türklerin en azından bir kısmı dönmüş ise de nüfus içerisindeki oranı 1591 yılında % 23'ten öte gidememiştir. Tablo II'de verilmiş olan yıllık nüfus artış hızlarında Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki farkın bahsedilen bu durumdan kaynaklanmış olduğu söylenebilir. Bölgede Türk nüfusunun tekrar çoğunluğu sağlaması ise 17. yüzyılda vuku bulmuştur. Nitekim, 1642 tarihli mufassal avarız defteri incelendiğinde bu tarihte Koğans Nahiyesinde hâkim unsurun Türkler olduğu açık bir şekilde ortadadır.⁵⁰

⁴⁷ Fatma Açıkgöz, **438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I-II'ye Göre Ankara, Çankırı ve Sultanönü Sancaklarında Yer Adları**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2004, s. 6-7.

⁴⁸ Mehmet Salih Erpolat, a.g.m., s. 13.

⁴⁹ Burada, Türkçe kökenli olduğundan kesin olarak emin olunan yerleşme isimleri esas alınmıştır. Dolayısıyla, diğer yerleşme isimlerinin kesin olarak Türkçe olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır.

⁵⁰ BOA. MAD. 5152, s. 926-963.

Sonuç

Arşiv kaynakları çerçevesinde nüfus ve yerleşme durumu incelenen Koğans Nahiyesi örneği göstermiştir ki arşiv verileri farklı perspektiflerden bakıldığında daha doğru bir şekilde okunabilmekte ve yorumlanabilmektedir. Bu bağlamda tahrir defterlerine göre Koğans Nahiyesi'nde nüfus olarak daha az sayıda görünen Türkler, yerleşme isimlerinden hareketle, aslında bu bölgede daha önce asli unsur iken ortaya çıkan siyasi ve sosyal olaylar nedeniyle buldukları bölgeyi terk etmişlerdir. Koğans'ın da içinde bulunduğu bu sahada cereyan eden Akkoyunlu-Karakoyunlu ve akabinde vuku bulan Osmanlı-Safevî hâkimiyet mücadeleleri diğer yerleşmeleri olduğu gibi Koğans Nahiyesini de olumsuz olarak etkilemiştir. Bölge, bu olumsuz etkiden Osmanlı'nın sahaya hâkim olmasından sonra bile uzun süre kurtulamamıştır. Nitekim, incelenen defterlerde Koğans Nahiyesi yerleşmelerinin nüfus ve ekonomik olarak en iyi durumda oldukları 1591 tarihinde bile aynı dönemdeki diğer bölgelerle kıyaslandığında nüfus ve ekonomik olarak zayıf olduğu ortadadır. Fakat buna rağmen bölgeye tekrar geri dönen Türkler yüzyılın sonlarında genel nüfusa nispetle oranlarını % 23'e kadar çıkarmışlardır. Bölge, Osmanlı fethi öncesi kaybettiği Türk nüfus kesafetine ancak 17. yüzyılın ilk yarısında kavuşabilmiştir.

Tablo VII: XVI. Yüzyılda Koğans Nahiyesinin Yerleşme ve Nüfus Durumu (X: Tahrir Defterinde Mevcut Değildir)

[**DLT:** *Divanü Lûgat-it Türk*, C. 1-4, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2006; **TS:** *Tarama Sözlüğü*, C. 1-8, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009; **TTAS:** *Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü*, tdkterim.gov.tr/ttas.]

İdari-Birim	İdari Birim Adı	Birim yeri Diğer adı		Birim Günümüzdeki Adı	TD 60			TD 966			TD 46			
					Neferan	Müs. Nefer	Gebran Nefer	Neferan	Müs. Nefer	Gebran Nefer	Neferan	Müs. Nefer	Gebran Nefer	
Karye	Ağca Hisar/Ağaç Hisar			Merkez/Akçahisar	5	0	5	X	X	X	1	0	8	2
Karye	Ak Hisar-1 Diğer-i Ulya	Td 46 Ak Hisar-1 Kal'a		Merkez/Akhisar	1	0	1	2	0	2	9	4	5	
Karye	Ak Hisar-1 Evsat			Merkez/Akhisar	2	0	2	2	1	1	2	0	2	
Karye	Ak Hisar-1 Mağaracık-1 Ulya			Merkez/Akhisar	X	X	X	3	0	3	7	0	7	
Karye	Ak Hisar-1 Süfla			Merkez/Akhisar	5	0	5	3	0	3	2	1	1	
Karye	Ak Pınar			Merkez/Akpınar	1	0	1	3	0	3	1	0	1	
Karye	Ak Pınar Viran				0	0	0	0	0	0	2	1	1	
Mezra	Altı Bağ	Tâbi'-i karye-i			X	X	X	0	0	0	0	0	0	

		Ulu Kilise													
Mezra	Amme Virük ?					X	X	X	0	0	0	0	0	0	0
Karye	Arab Deresi		Türkçe		Merkez/ Erdemler	5	0	5	4	1	3	2	1	9	
Mezra	Aslasa ?	Tâbi'-i karye-i Tezene			Merkez/ Alıçlı (Mevki: Bilinmiyor)	X	X	X	0	0	0	0	0	0	
Karye	Bağçecik		Türkçe		Merkez/ Bahçecik	1	0	1	1	0	1	1	1	7	
Mezra / Karye	Bahaddin Oluğu		Türkçe			X	X	X	1	0	1	1	0	4	
Mezra	Belde Sazı	Tâbi'-i karye-i Arab Deresi	Türkçe		Merkez/ Erdemler (Mevki: Bilinmiyor)	X	X	X	0	0	0	0	0	0	
Karye	Biyalı (Boyalık)		Türkçe		Merkez/ Pehlivantaş	7	0	7	8	3	5	2	2	5	
Karye / Karye / Mezra	Bolodor				Merkez/ Üçkol	4	0	4	0	0	0	0	0	0	
Mezra	Boru	Tâbi'-i karye-i Ulu Kilise	Türkçe			X	X	X	X	X	X	0	0	0	
Karye	Çalık		Türkçe		Merkez/ Çalık	1	0	1	6	2	4	2	7	1	
Karye	Çat Ağıl		Türkçe			9	0	9	0	0	0	1	5	1	
Mezra	Çorak		Türkçe		Merkez/ Çorak	X	X	X	X	X	X	0	0	0	
Mezra	Damı Harman	Tâbi'-i karye-i Kitre-i Büzürk	Türkçe		Bayburd/ Kitre (Mevki: Hacı Harman)	X	X	X	0	0	0	0	0	0	
Karye	Demür Viranı		Türkçe		Merkez/ Demirören	7	0	7	6	0	6	1	9	1	
Mezra	Depesi Delik ma'a Hoca	Tâbi'-i karye-i Geçüt	Türkçe		Merkez/ Akpınar (Mevki)	X	X	X	0	0	0	0	0	0	
Mezra	Doyduk	Td 60 Viran	Türkçe		(Tahnıs yada Tamzı yakınlarında Doyduk mevkisi)	0	0	0	X	X	X	0	0	0	

Karye	Dölek		Türkçe	TTAS: Düz, engebesi z toprak	Merkez/ Dölek	6	0	6	0	0	0	2	1	1
Karye	Duymaduk		Türkçe		Merkez/ Duymadık	3	0	3	0	0	0	1	7	9
Karye	Edişe				Merkez/ Ballica	2	0	2	1	0	1	1	4	6
Karye	Enük Venk		Türkçe			4	0	4	5	0	5	1	6	1
Karye	Geçüt		Türkçe		Merkez/ Geçitköy	1	0	1	1	0	1	4	1	2
Karye	Gökçe Kilise		Türkçe		Merkez/ Gökçepınar	1	0	1	1	0	1	3	5	2
Karye	Göynücek/Kü nçik		Türkçe	Göynüce k'in bozulmu şu		1	0	1	0	0	0	1	0	1
Karye	Güvercinlik		Türkçe		Merkez/ Güvercinlik	7	0	7	7	2	5	3	8	3
Karye	Çaçı Süfla		Türkçe		Bayburt/Çerç i	5	0	5	1	0	1	5	1	4
Karye	Çaçı Ulya		Türkçe		Bayburt/Çerç i	1	0	1	7	0	7	2	1	1
Karye	Hakır				Merkez/ Kazantaş	6	0	6	3	3	0	1	1	3
Karye	Handut		Türkçe			4	0	4	5	1	4	1	7	1
Mezra	Hassa	Tâbi'-i karye-i Ulu Kilise	Türkçe			X	X	X	0	0	0	0	0	0
Karye	Hekim Der(e)si		Türkçe			9	0	9	X	X	X	X	X	X
Karye	Hur-ı Süfla		Türkçe	TTAS: Hur: Ceviz kütüğü	Merkez/ Gökdere	4	0	4	2	2	0	5	3	1
Karye	Hur-ı Ulya		Türkçe	TTAS: Hur: Ceviz kütüğü	Merkez/ Beyçam	1	2	1	5	3	2	5	0	5
Karye	Ilıcak		Türkçe			5	0	5	2	2	0	2	1	1
Mezra	İkiz	Tâbi'-i karye-i Hakır (Kazantaş)	Türkçe			X	X	X	0	0	0	X	X	X
Karye	Kala Deresi		Türkçe		Merkez/ Kale	1	0	1	2	0	2	2	1	1

						6		6	3		3	7	5	2
Karye	Kara Musa		Türkçe		Merkez/ Akçahisar (Mevki: Kara Mısı)	4	0	4	2	1	1	7	3	4
Mezra	Kasaçlı	Tâbi'-i karye-i Kitre-i Büzürk			Bayburd/ Kitre (Mevki: Kışaşlı)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Karye	Kermud-ı Evsat				Merkez/ Kocapınar	6	0	6	0	0	0	1	0	1
Karye	Kermud-ı Süfla				Merkez/ Kocapınar	1	0	1	0	0	0	3	4	3
Karye	Kermud-ı Ulya				Merkez/ Kocapınar	6	0	6	0	0	0	1	0	1
Karye	Kılıç Viranı		Türkçe		Merkez/ Kılıçören	8	0	8	7	1	6	1	2	1
Mezra	Kızıl Mağra	Viran	Türkçe			0	0	0	X	X	X	X	X	X
Karye	Kızılca Kilise		Türkçe		Merkez/Kızılca	5	0	5	0	0	0	1	6	1
Karye	Kızlar Sini	Tâbi'-i karye-i Geçüt (Td 46)	Türkçe		Merkez/ Akpınar (Mevki)	9	0	9	6	0	1	0	0	0
Karye	Kitre-i Büzürk		Türkçe	TS: Kitre: Keven, zamlık	Bayburd/ Kitre	1	0	1	1	2	9	3	6	1
Karye	Kitre-i Küçük		Türkçe	TS: Kitre: Keven, zamlık	Bayburd/ Kitre	9	9	0	2	2	0	1	7	0
Karye	Koğ-1 Süfla	Td 60 Koğ-1 Süfla ve Ulya	Türkçe	DLT: Koğ: Kıvılcım	Merkez/ Olukdere	1	0	1	2	4	1	3	2	3
Karye	Koğ-1 Ulya	Td 60 Koğ-1 Süfla ve Ulya	Türkçe	DLT: Koğ: Kıvılcım	Merkez/ Dağteke	0	0	0	0	1	2	8	1	2
Karye	Kutlapa					8	0	8	5	0	5	5	0	5
Karye	Lari (Leri)				Merkez/ Yitirmez	1	0	1	1	3	0	1	8	8
Karye	Makri Hazar				Merkez/ Yeniyol	5	0	5	2	0	2	2	1	1
Karye	Manas Kolu		Türkçe		Merkez/ Nazlıçayır (Mevki:	6	0	6	1	1	0	1	2	1

					Manası Kolu ya da Evlerin Yeri)													
Karye	Mardasit ?					3	0	3	X	X	X	X	X	X	X			
Karye	Meri		Türkçe	TTAS: Çocuk oyunları nda durak yeri, kale	Merkez/ Harmancık	2 2	0	2	3	0	3	6	0	0	6	0	0	
Mezra	Meşhed Alanı ve Soğanlı ve Kara Alanı	Tâbi'-i karye-i Tezene	Türkçe		Merkez/ Alıçlı (Mevki: Soğanlı: Diğerleri Bilinmiyor)	X	X	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Karye	Moç				Merkez/ Düğün yazı	3	0	3	0	0	0	2	4	0	2	0	4	
Karye	Perek		Türkçe	TTAS: Raf, kapaksız dolap	Merkez/ Çayırardı	1 1	0	1	0	0	0	5	6	0	5	0	6	
Karye	Pinkerî					3	1	2	4	2	2	4	2	4	2	2		
Karye	Pir Ahmed		Türkçe		Merkez/ PirAhmed	4	1	3	2	1	1	2	1	0	5	1	5	
Karye	Rabat	Der civar- 1 Kala-i Koğans maa mahalle-i Mahud (Td 46)	Türkçe			1 2	0	1	1	0	0	1	1	5	0	1	5	
Mezra / Karye	Reksene				Merkez/ Çaltılı	X	X	X	2	0	2	3	5	6	9			
Karye	Sağnik-i Süfla					3	0	3	1	0	1	3	3	0				
Karye	Sağnik-i Ulya-ı Büzürk					0	0	0	X	X	X	X	X	X	X			
Mezra	Saluder	Tâbi'-i karye-i Bahaddin Oluğu				X	X	X	0	0	0	0	0	0	0			
Karye	Selseki		Türkçe	Sel Sekisi'ni n kısaltılm ış	Merkez/ Tekke	1 7	2	1	1	8	9	2	4	1	8	6		
Mezra	Senkim					X	X	X	2	0	2	1	2	1				

/																		8			6	
Karye																						
Mezra	Simaris	Tâbi'-i karye-i Kitre-i Büzürk			Bayburd/ Kitre (Mevki: Bilinmiyor)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mezra	Sobacı	Tâbi'-i karye-i Arab Deresi	Türkçe		Merkez/ Erdemler (Mevki: Bilinmiyor)	X	X	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Karye	Sobran				Merkez/ Arzular	1	0	1	5	0	5	4	0	4								
Mezra	Sonyar	Tâbi'-i karye-i Ulu Kilise				X	X	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Karye	Söğüt Ağıl		Türkçe		Merkez/ Söğütağıl	4	0	4	3	0	3	3	5	1								
Karye	Süle		Türkçe		Merkez/ Süle	5	0	5	0	0	0	9	3	2								
Karye	Şeyh Deresi		Türkçe			X	X	X	0	0	0	0	7	1								
Karye	Şuhud				Merkez/Keçik aya (Çuhut)	X	X	X	0	0	0	1	1	8								
Karye	Tağnıs (Tahnıs)	Ba mezraa-i Erlü Uzun			Merkez/ Sarginkaya	2	0	2	2	0	2	4	0	2								
Karye	Tamzı		Türkçe	DLT: Tamuz: damlatm ak	Merkez/ Tamzı	1	0	1	1	0	1	4	2	1								
Mezra	Tana (Dana) Çayırı	Tâbi'-i karye-i Kitre-i Büzürk	Türkçe		Bayburd/ Kitre (Mevki: Dana Çayırı)	X	X	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Karye	Tandırılık		Türkçe		Merkez/ Tandırılık	7	0	7	2	0	2	4	0	2								
Karye	Tanira (Tanere)		Türkçe		Merkez/Süng übayır	4	0	4	0	0	0	6	0	6								
Karye	Tarhanas				Merkez/ Kocayokuş	3	0	3	3	0	3	6	3	8								
Mezra	Telbecik	Tabi-i karye-i Yence	Türkçe	TTAS: Telbe: Tef		X	X	X	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Karye	Tezene		Türkçe		Merkez/ Alıçlı	7	0	7	5	0	5	5	4	1								
Karye	Ulu Kilise		Türkçe			1	0	1	7	0	7	3	1	7								

Mezra / Karye	Ulu Viran		Türkçe			X	X	X	0	0	0	1	1	1
Mezra / Karye	Vank		Türkçe	TTAS: ağaçlı güzel yer		X	X	X	0	0	0	2	0	2
Karye	Varyemez		Türkçe		Merkez/ Kocayokuş (şimdi Dörtevler denen mevki)	6	0	6	6	0	6	1	6	1
Mezra	Vavuh (Vavuk)	Tâbi-i karye-i Vavuh	Türkçe	Sulak ağaçlı yer	Vavuk Dağı (19. Asırda bazı kayıtlarda Kavuk)	X	X	X	0	0	0	0	0	0
Karye	Vavuh		Türkçe	Sulak ağaçlı yer		2	0	2	0	0	0	2	0	2
Mezra	Venk	Tabi-i karye-i Şeyh Deresi	Türkçe		Merkez/ Avşarbeyli (Çaltılı'nın yanı)	X	X	X	X	X	X	0	0	0
Karye	Veyserni				Merkez/ Yayladere	7	0	7	1	1	0	4	3	4
Karye	Yapaz	Tâbi-i Yağmurde resî			Merkez/ Esenler	0	0	0	X	X	X	X	X	X
Mezra	Yazlık	Tabi-i karye-i Kızılca Kilise Viran	Türkçe			0	0	0	X	X	X	X	X	X
Mezra / Karye / Karye	Yence	Td 60 Mezra / Viran	Türkçe		Merkez/ Yenice	0	0	0	2	0	2	2	5	2
Karye	Yetürmez Viran	Td 60 Yetürmez	Türkçe			5	0	5	0	0	0	3	9	3
Karye	Zimon				Merkez/ Akgedik	1	0	1	2	5	0	2	1	1
Mezra	Ziyaret	Tabi-i karye-i Boyalık	Türkçe		Merkez/Pehli vantaş (Mevki)	X	X	X	0	0	0	0	0	0

KAYNAKÇA

I- ARŞİV KAYNAKLARI

A) **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**: BOA. TD. 60; BOA. TD. 966; BOA.TD. 199; BOA. TD. 468; BOA. MAD. 5152.

B) **Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi**: TKGM. KKA. TD. 46.

II- ARAŞTIRMA ve İNCELEME ESERLER

Divanü Lûgat-it Türk, C. 1-4, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2006.

Tarama Sözlüğü, C. 1-8, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009.

Türkiye Türkçesi Ağzlar Sözlüğü, tdkterim.gov.tr/ttas.

AÇIKGÖZ, Fatma, **438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I-II'ye Göre Ankara, Çankırı ve Sultanönü Sancaklarında Yer Adları**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2004.

AKYOL, Hasan, “Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadelelerinin Doğu Anadolu'ya Etkileri”, **CIEPO 19. Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Dönemi Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu**, 26-30 Temmuz 2010 Van , (Basılmamış Tebliğ).

AKYOL, Hasan, **Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

ATİK, Kayhan, **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

BOSTAN, Hanefi, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, TTK Yay., Ankara 2002.

ÇAKAR, Enver, “Haleb Sancağında Türkçe Yer Adları”, **OTAM**, S. 11, Ankara 2000, s. 83-107.

DARKOT, Besim, “Türkiye’de Nüfus Hareketleri”, **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, C. 2, S. 5-6, İstanbul 1953, s. 3-22.

DEMİR, Alpaslan, “16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi”, **Bilig**, S. 50, Ankara 2009, s. 15-30.

DEMİR, Alpaslan, **XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

DEMİR, Alpaslan-AKTAŞ, Esat, “Gümüşhane Sancağı’nda Doğal Afetler (1888-1910)”, **OTAM**, S. 24, Güz 2008, Ankara 2010, s. 21-53.

- ELİBÜYÜK, Mesut, **Matematik Coğrafya Evren, Gezegenler, Dünya, Zaman**, Ekol Yay., Ankara 2000.
- ERPOLAT, Mehmet Salih, “Osmanlı Coğrafyasındaki Yer İsimlerini Doğru Tespit Etmenin Zorlukları, Önemi ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”, **SBArD**, Yıl 1, S. 1, Mart 2003, s. 1-15.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, **Tarihi Coğrafya**, Yeditepe Yay., İstanbul 2006.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, **XVI. Yüzyılda Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus**, TTK Yay., Ankara 2001.
- GÜRTAN, Kenan, **Demografik Analiz Metodları**, İstanbul 1969.
- Hoca Sadeddin, **Tâcü't-Tevârih**, C. 3 / C. 4, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979.
- İbn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman**, VII. Defter (Tenkidli transkripsiyon), (haz. Şerafettin Turan), TTK Yay., Ankara 1991.
- MİROĞLU, İsmet, **XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı**, Üçler Matbaası, İstanbul 1975.
- SAN, Sabri Özcan, **Trabzon Salnameleri'nde Gümüşhane Sancağı**, Gümüşhane Valiliği Gümüşhaneliler ve Gümüşhaneyi Sevenler Hizmet Vakfı Yay., (Basım yeri ve yılı yok).
- TOZLU, Selahattin, “Gümüşhane Adı Hakkında (Siyasi Tarih ve Yerleşme Tarihi Bakımından)”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, 25-26 Mayıs 2005, C. I, Trabzon 2007, s. 347-372.
- TOZLU, Selahattin, **XIX. Yüzyılda Gümüşhane**, Akademik Araştırmalar, Erzurum 1998.
- TUNÇEL, Harun, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 2, Elazığ 2000, s. 23-34.